

ks. Roman CEGLAREK
(Częstochowa, WIT, WSD)

Katechizm Religii Katolickiej ks. Jana Tomaszewskiego i ks. Franciszka Gryglewicza w posłudze katechetycznej w diecezji częstochowskiej

Papież Benedykt XVI w Liście *Porta Fidei*¹ stwierdza, że Rok Wiary zainicjowany przez niego 11 października 2012 r. powinien być wyrazem wspólnego zobowiązania do odkrywania na nowo i zgłębiania podstawowych treści wiary, których systematyczna i organiczna synteza znajduje się w katechizmie. W nim bowiem widać całe bogactwo nauczania, które Kościół przyjął, zachował i przedstawiał na przestrzeni dwóch tysiącleci swej historii, stanowi więc trwały zapis wielu sposobów medytacji Kościoła nad wiarą i jej nauczaniem, aby dać wiernym pewność w ich życiu wiary². W ten sposób tradycja kościelna w katechizmach, począwszy od Katechizmu Rzymskiego do Katechizmu Kościoła Katolickiego, przekazuje nam podstawowe treści wiary, a zarazem wskazuje pedagogikę jej przekazu³. W ten nurt wpisują się również inne katechizmy zatwierdzone przez krajowe episkopaty czy też biskupów diecezjalnych. Chociaż należą one do przeszłości kościelnej, niemniej jednak i dziś stanowią dowód troski Kościoła lokalnego o umożliwienie każdemu wierzącemu życia wiarą w całej pełni przez poznanie jej treści, jej celebrowanie i podejmowanie życia z nią zgodnego. Jednym z nich jest *Katechizm Religii Katolickiej*⁴ dla diecezji częstochowskiej opracowany przez ks. Jana Tomaszewskiego i ks. Franciszka Gryglewicza. Z tych względów warto zainteresować się nim, stanowi bowiem cenny zapis refleksji nad wiarą i wpisuje się w katechetyczną działalność częstochowskiego Kościoła odpowiedzialnego za jej przekaz.

1. Autorzy katechizmu

Jak już wyżej wspomniano, autorami *Katechizmu Religii Katolickiej* są ks. Jan Tomaszewski i ks. Franciszek Gryglewicz.

---

¹ BENEDICTUS XVI, *Litterae apostolicae motu proprio datae „Porta fidei” quibus annus fidei incohatur* (PF), AAS 103 (2011), s. 723-734, BENEDYKT XVI, *List apostolski „Porta fidei” w formie motu proprio ogłaszający Rok Wiary*, tekst pol., Kraków 2012, s. 5-23.

² PF 11, AAS 103 (2011), s. 730-731. BENEDYKT XVI, *List apostolski „Porta fidei”*, s. 17.

³ SYNOD BISKUPÓW XIII ZWYCZAJNE ZGROMADZENIE OGÓLNE, *Nowa ewangelizacja dla przekazu wiary chrześcijańskiej. Instrumentum laboris*, Watykan 2012, 100-101.

⁴ J. TOMASZEWSKI, F. GRYGLEWICZ, *Katechizm Religii Katolickiej. Przygotowanie dzieci do Spowiedzi, Komunii Świętej i Bierzmowania*, Częstochowa 1945.

Pierwszy z nich urodził się 3 grudnia 1888 r. we wsi Koło w powiecie piotrkowskim⁵. W 1911 r. rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne w seminarium duchownym we Włocławku. Święcenia kapłańskie przyjął 7 marca 1915 r. Następnie podjął pracę duszpasterską w Zadzimiu i Szadku. W lipcu 1920 r. został przeniesiony do Częstochowy na stanowiska prefekta szkół powszechnych i kapelana zakładu wychowawczego dla dziewcząt prowadzonego przez Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia. Zaledwie po rocznej pracy katechetycznej powierzono mu zarząd i nadzór nad wszystkimi szkołami powszechnymi w Częstochowie. Do jego kompetencji należało również prowadzenie zebrań dla katechetów, celem kształtowania ich kwalifikacji zawodowych przez pogłębianie umiejętności metodycznych i dostarczanie fachowych informacji związanych z edukacją i formacją religijną dzieci. Ponadto spoczywał na nim obowiązek organizowania i koordynowania rekolekcji dla uczniów szkół powszechnych w całym mieście. Biskup Teodor Kubina mianował go, w nowo utworzonej diecezji częstochowskiej, sekretarzem i kanclerzem Kurii Biskupiej. Jednak w 1929 r. ks. Tomaszewski złożył rezygnację z zajmowanego stanowiska, poświęcając się wyłącznie dziełu katechizacji i formacji religijnej, co niewątpliwie jest charakterystycznym rysem jego biografii. W 1930 r. podjął nauczanie religii w Gimnazjum Żeńskim Stowarzyszenia „Nauka i Praca” w Częstochowie. W tym samym roku został prezesem Zarządu Diecezjalnego Koła Księży Prefektów diecezji częstochowskiej i pełnił tę funkcję do czasu formalnego rozwiązania Zarządu, co nastąpiło 3 listopada 1949 r. Oprócz tego był członkiem Miejscowego Koła Księży Prefektów w Częstochowie, a następnie jego przewodniczącym w latach 1945–1947. Współpracując z władzami diecezjalnymi, brał współodpowiedzialność za sprawy katechetyczne w diecezji, zajmując się nie tylko planowaniem i koordynowaniem działalności prefektów szkolnych zrzeszonych w Kołach Miejscowych, ale również obsadzaniem etatów dla nauczycieli religii, wizytowaniem lekcji religii, organizowaniem kursów katechetycznych, ujednoczeniem pracy katechetycznej w diecezji w zakresie programów i podręczników do nauki religii, promowaniem uczniowskich organizacji religijnych czy publikowaniem materiałów do pracy katechetycznej, czego przykładem jest chociażby wspomniany już *Katechizm Religii Katolickiej*⁶. Doceniając wkład ks. Tomaszewskiego w dzieło edukacji i formacji religijnej w diecezji oraz wzorowe życie i ofiarną pracę kapłańską, mianowano go konsultorem diecezjalnym, cenzorem ksiąg treści religijnej, egzaminatorem prosynodalnym i członkiem „Consilium a Vigilantia”, sędzią prosynodalnym i członkiem Diecezjalnej Rady Szkolnej oraz prałatem honorowym

⁵ ARCHIWUM ARCHIDIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ (AACz), sygn. AP 213; S. ZIMOROWICZ, *Ś.P. Ks. Prałat Jan Tomaszewski*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” (CzWD), 41 (1967), nr 1, s. 21-24.

⁶ R. CEGLAREK, *Katechizacja w diecezji częstochowskiej w okresie pasterskiej posługi biskupa Teodora Kubiny (1926-1951)*, Częstochowa 2008, ss. 128, 155, 226, 248, 308, 323, 357, 364-365, 392.

Jego Świątobliwości (4.12.1951), a także radcą Kurii Diecezjalnej w określonych przez ordynariusza sprawach, zwłaszcza w kwestii opracowania projektu statutu pierwszego synodu diecezji częstochowskiej. Ksiądz J. Tomaszewski zmarł 19 listopada 1966 r. w Częstochowie⁷.

Drugi z autorów katechizmu – ks. Franciszek Gryglewicz urodził się 24 listopada 1897 r. w miejscowości Koło⁸. W 1916 r. rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne w seminarium duchownym we Włocławku. Świecenia kapłańskie otrzymał 18 czerwca 1922 r. W tym samym roku rozpoczął pracę duszpasterską i katechetyczną w parafii Praszka. Od tej pory działalność katechetyczna stała się cechą charakterystyczną jego posługi kapłańskiej. W maju 1924 r. został przeniesiony do Częstochowy i mianowany prefektem etatowym w parafii Świętej Rodziny. Następnie, już po utworzeniu diecezji częstochowskiej, był prefektem w Gimnazjum Żeńskim Sióstr Nazaretanek w Częstochowie i kapłanem tegoż zgromadzenia zakonnego (2.07.1926) oraz kapłanem więziennym (2.03.1927). W sierpniu 1927 r. bp T. Kubina powierzył mu obowiązki nauczyciela religii w Państwowym Gimnazjum im. J. Słowackiego oraz w Państwowym Seminarium Ochraniarek, a także w Szkole Powszechnej nr 6 i w Żeńskich Kursach Doksztalujących. Nadmiar obowiązków związanych z prowadzeniem lekcji religii i pracą wychowawczą w szkołach skłonił go do zrezygnowania z funkcji kapelana. Po 1934 r. nauczał jeszcze w kilku szkołach powszechnych na terenie miasta. Odznaczał się wybitnymi zdolnościami pedagogicznymi w pracy z dziećmi i młodzieżą nie tylko w zakresie prowadzenia lekcji religii, ale także poza zajęciami dydaktycznymi, przygotowując z uczniami przedstawienia teatralne czy organizując dla nich biblioteki religijne. Ponadto zajmował się działalnością pisarską. Jest autorem kilku powieści dla dzieci i młodzieży. Niektóre z nich polecano katechetom, by znalazły się w wykazie lektur religijnych dla uczniów szkół powszechnych. Poza tym jest autorem licznych biogramów świętych i artykułów o treści liturgicznej, moralno-religijnej, historycznej, sprawozdawczej oraz recenzji podręczników do nauki religii. Oprócz tego opracował wraz z ks. J. Tomaszewskim katechizm dla dzieci przygotowujących się do pierwszych spowiedzi i Komunii św. oraz bierzmowania. Większość tych publikacji posiadała walor dydaktyczny i miała służyć jako pomoc w nauczaniu religii, a była adresowana zarówno do katechetów, jak i do uczniów⁹. Jako czynny zawodowo katecheta należał do Koła Księży Prefektów w Częstochowie, a od 1929 r. był członkiem Zarządu Diecezjalnego Koła Księży Prefektów i odpowiedzialnym za działający w jego strukturach referat do spraw literatury beletrystyczno-religijnej¹⁰.

⁷ S. ZIMOROWICZ, dz. cyt., 22-23.

⁸ AACz sygn. AP 53; J. WALICKI, *Ks. Franciszek Gryglewicz*, CzWD, 24-32 (1958), nr 1, s. 26-27; J. ZWIĄZEK, *Gryglewicz Franciszek (1897-1957)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. L. Grzebień, t. 5, Warszawa 1983, s. 526-528; J. ZWIĄZEK, *Gryglewicz Franciszek ks.*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, s. 256.

⁹ R. CEGLAREK, *Katechizacja w diecezji częstochowskiej*, s. 362-364.

¹⁰ Tamże, s. 154-155.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej został proboszczem nowo utworzonej parafii na Lisińcu (1.06.1947), której już wcześniej był ekspozytem (1.07.1944), gdzie zaczął tworzyć zręby duszpasterstwa i przystąpił do prac budowlanych. Zgodę na budowę kościoła otrzymał od władz państwowych dopiero w 1956 r. Nie udało mu się zrealizować tego projektu, ks. Gryglewicz zmarł rok później, 22 listopada 1957 r.¹¹.

Z powyższych danych wynika, że ci dwaj prefekci szkolni byli wybitnymi katechetami, dla których sprawa nauczania i wychowania religijnego dzieci i młodzieży należała do wyjątkowo ważnych w ich życiu kapłańskim. W dodatku nie ograniczała się ona do wymiaru osobistego, nie była bowiem ukierunkowana jedynie na podnoszenie własnych umiejętności dydaktycznych w prowadzeniu lekcji religii. Ich działalność miała szerszy zasięg, a to z racji podejmowanych przez nich inicjatyw i funkcji, jakie piastowali, ze względu na ich uzdolnienia pedagogiczne i stopień zaangażowania w dzieło edukacji i formacji religijnej w diecezji. Jedną z tych płaszczyzn była troska o właściwe przygotowanie dzieci do przyjęcia sakramentów. Przejawiało się to nie tylko w prowadzeniu katechez przygotowujących do pierwszych spowiedzi i Komunii św. oraz bierzmowania, ale także w dostarczeniu dzieciom i katechetom odpowiednich materiałów, czego wyrazem był chociażby opracowany przez nich katechizm.

2. Adresaci katechizmu

Zgodnie z tytułem katechizmu opracowanego przez ks. J. Tomaszewskiego i ks. F. Gryglewicza, był on skierowany do dzieci przygotowujących się do spowiedzi i Komunii św. oraz bierzmowania. Jeśli chodzi o pierwsze dwa sakramenty, to mogły to być dzieci uczęszczające bądź do drugiej, bądź do trzeciej klasy szkoły powszechnej. Zaraz po zakończeniu drugiej wojny światowej w diecezji częstochowskiej nie było bowiem ujednoczonej praktyki przystępowania do tych sakramentów. Przyjęto w tym zakresie zasady, jakie funkcjonowały w okresie międzywojennym, a te były związane z tradycją obowiązującą w diecezjach kieleckiej i wrocławskiej, z których to powstała diecezja częstochowska. I tak na terenie należącym wcześniej do diecezji kieleckiej dzieci przystępowały do tych sakramentów w klasie drugiej bądź trzeciej, natomiast na terenie przejętym z diecezji wrocławskiej wyłącznie w klasie trzeciej¹². Odbiorcami katechizmu były więc dzieci tych dwóch klas. Potwierdza to protokół z posiedzenia Koła Księży Prefektów w Częstochowie z 7 września 1945 r., nadający katechizmowi

¹¹ J. WALICKI, dz. cyt., 27.

¹² R. CEGLAREK, *Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii św. w diecezji częstochowskiej w latach 1925-1990*, w: *Mojemu Kościołowi wszystko*, red. S. Jasioneck, Częstochowa 2009, s. 123-124.

status podręcznika do nauki religii właśnie w tych dwóch klasach¹³. Ponadto potwierdza to ks. Waław Niewyski w recenzji omawianego katechizmu, stwierdzając, iż jest on adresowany do dzieci ośmioletnich i dziewięcioletnich, a zatem uczęszczających do drugiej i trzeciej klasy szkoły powszechnej¹⁴. Było to zresztą zgodne z obowiązującym wówczas programem nauki religii, który dawał możliwość przystąpienia do omawianych sakramentów w tych właśnie klasach¹⁵. Ujednoczenie w tej kwestii nastąpiło dopiero w lutym 1947 r. Zgodnie z decyzją bp. T. Kubiny, do Pierwszej Komunii św. miały przystępować dzieci z trzeciej klasy szkoły powszechnej (z czasem nazwaną szkołą podstawową)¹⁶.

Ks. J. Tomaszewski i ks. F. Gryglewicz opracowali swój katechizm również z myślą o dzieciach przygotowujących się do sakramentu bierzmowania. Trudno jednak określić wiek jego przyjęcia, tym samym trudno wskazać dokładnie klasę, w której dzieci były dopuszczane do bierzmowania. Nie było w tym zakresie ujednoczonych zasad. Jeśli chodzi o wiek kandydatów do bierzmowania, to prawo kanoniczne z 1917 r. (kan. 788) wskazywało wiek używania rozumu, czyli około siódmego roku życia. Nie oznacza to jednak, że był to wiek obligatoryjny do przyjęcia tego sakramentu. W posłudze duszpasterskiej przepis ten nie był respektowany, co przyczyniło się do powstania różnorodnej praktyki w tym zakresie. W niektórych diecezjach biskupi przesuwali je na późniejsze lata, udzielając bierzmowania po przystąpieniu przez dzieci do spowiedzi i Komunii św. Bierzmowano je zazwyczaj w czasie wizytacji kanonicznych parafii. Taka praktyka była również w diecezji częstochowskiej¹⁷.

Na udzielanie sakramentu bierzmowania po pierwszych spowiedzi i Komunii św. wskazują również wytyczne zawarte w programach nauki religii. Choć program był tak ułożony, by treści związane z tym sakramentem przekazać dzieciom pod koniec klasy drugiej, to jednak wskazania do jego realizacji zakładały przygotowanie do bierzmowania przed wizytacją pasterską w parafii albo w innym stosownym czasie, w każdym razie przed ukończeniem szkoły powszechnej. We wskazówkach metodycznych do programu nauki religii z 1920 r. czytamy: „Dziatwę ze szkoły powszechnej należy przygotować w szkole do przyjęcia trzech Sakramentów: Pokuty, Ołtarza, Bierzmowania. Program przygotowania jest umieszczony przy II oddziale; do Sakramentu Bierzmowania przygotowujemy z okazji wizytacji kanonicznej lub bez względu na nią – a należy to zrobić

¹³ AACz sygn. KB 266. *Protokół nr 1 z zebrania Miejscowego Koła Księży Prefektów w Częstochowie z 7.09.1945 r.*, s. 66.

¹⁴ W. NIEMYSKI, *W sprawie katechizmów*, „Przegląd Katechetyczny” (PKat), 30 (1947), nr 3, s. 91.

¹⁵ *Uwagi metodyczne i rozkład materiału nauki religii rzymsko-katolickiej w szkołach powszechnych III stopnia*, Częstochowa [1947], s. 12-14.

¹⁶ AACz sygn. KB 266. *Protokół nr 11 z zebrania Miejscowego Koła Księży Prefektów w Częstochowie z 19.02.1947 r.*, s. 83.

¹⁷ J. ZWIĄZEK, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 233.

przed opuszczeniem szkoły. Przy tem przygotowaniu należy położyć nacisk: a) na ogólne wiadomości religijne dziatwy, b) na to, co ten Sakrament daje, c) na to, do czego zobowiązuje¹⁸. W 1935 r. przedstawiony program uległ zmianie, m.in. w zakresie treści nauczania związanych z tym sakramentem¹⁹, ale nie zmieniła się praktyka przystępowania do bierzmowania. Nadal zalecano, by odbyło się to przed ukończeniem siódmej, tj. ostatniej klasy szkoły powszechnej. Program ten w ogólnym swoim zarysie obowiązywał także w okresie powojennym²⁰. Można też przyjąć, że co do przygotowania i udzielania sakramentu bierzmowania, w tym czasie kierowano się w diecezji tą samą praktyką, co przed wojną. Potwierdził to w późniejszym czasie pierwszy synod diecezji częstochowskiej, który zalecał, aby do przyjęcia tego sakramentu były dopuszczone wszystkie dzieci przed ukończeniem szkoły podstawowej²¹.

Najogólniej rzecz ujmując, można stwierdzić, że adresatami katechizmu ks. Tomaszewskiego i ks. Gryglewicza były dzieci klas drugich i trzecich szkół powszechnych, ze względu na przygotowanie do pierwszych spowiedzi i Komunii św. Ponadto jego odbiorcami miały być dzieci tych klas, które przygotowywały się do bierzmowania, co w praktyce oznaczało, że mogły to być dzieci od drugiej do siódmej klasy.

3. Powstanie katechizmu

W połowie stycznia 1945 r. większość terytorium diecezji częstochowskiej została wyzwolona spod okupacji niemieckiej. Dało to możliwość organizowania na tym terenie szkolnictwa podstawowego i średniego, co czyniono w oparciu o przedwojenne wzorce. Dotyczyło to również nauczania religii w szkole. Jako przedmiot szkolny lekcja religii miała swoje ugruntowane miejsce w planie zajęć. Jej prowadzeniem zajmowali się katecheci świeccy i duchowni, zwłaszcza prefekci szkolni, których zatrudniano zaraz po otwarciu pierwszych szkół²². W tym czasie nauczyciele religii borykali się z wieloma problemami, m.in. z brakiem podręczników i programów do nauki religii. W wyniku działań wojennych wiele z nich zostało zniszczonych. Potrzebą chwili było więc dostarczenie uczniom podstawowych materiałów katechetycznych, zwłaszcza tych niezbędnych do przygotowania ich do przyjęcia sakramentów. Było to konieczne również z tej

¹⁸ *Program nauki w szkołach powszechnych. Religia rzymsko-katolicka*, Warszawa 1920, s. 24.

¹⁹ *Program nauki religii rzymsko-katolickiej w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania*, Lwów 1935.

²⁰ *Uwagi metodyczne i rozkład materiału nauki religii rzymsko-katolickiej w szkołach powszechnych III stopnia*, Częstochowa [1947].

²¹ *Pierwszy Synod Diecezji Częstochowskiej*, Częstochowa 1958, s. 81.

²² J. ZWIĄZEK, *Z dziejów nauczania religii w diecezji częstochowskiej (1925-2005)*, w: *Jubileusz 80-lecia działalności katechetycznej w Kościele Częstochowskim (1925-2005)*, red. N. Piкуła, Kraków-Częstochowa 2005, s. 46.

racji, że w czasie okupacji hitlerowskiej niewiele dzieci pobierało naukę religii w szkole czy w tajnych kompletach w domu. Zaniedbania w zakresie wychowania chrześcijańskiego i edukacji religijnej były więc spore. Dostrzegał to bp T. Kubina, który wzywał duszpasterzy i katechetów do odrabiania wszelkich zaległości w tej dziedzinie²³.

Pomocą miał służyć m.in. katechizm opracowany przez ks. J. Tomaszewskiego i ks. F. Gryglewicza. Jego zadaniem było przypomnienie dzieciom podstawowych prawd wiary, przedstawionych w syntetycznej formie, i obowiązujących zasad moralnych, jakimi powinni się kierować na co dzień. Przez podanie doktryny wiary i wskazań moralnych miał wspomóc dzieci we właściwym przygotowaniu się do przyjęcia sakramentów: pokuty i pojednania, Eucharystii oraz bierzmowania. Ożywienie życia sakramentalnego z kolei powinno prowadzić do pogłębienia ich religijności, wzmacniając więź z Bogiem i Kościołem.

Trzeba też nadmienić, że od samego początku katechizm pełnił w jakimś zakresie również funkcję podręcznika do nauki religii, o czym już wyżej wspomniano. Wykorzystywano go w katechizacji przede wszystkim w klasie drugiej i trzeciej, przygotowując dzieci do pierwszych spowiedzi i Komunii św.²⁴. Korzystano z niego także w starszych klasach, przygotowując uczniów do bierzmowania. Ponieważ katechizm podawał dzieciom tylko to, co jest konieczne w przygotowaniu do przyjęcia tych sakramentów, zawarte w nim treści były uzupełniane i szczegółowo wyjaśniane przez katechetę na lekcjach religii. Tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej, gdy brakowało jakichkolwiek materiałów katechetycznych, był on niewątpliwie cenną pomocą w przygotowaniu dzieci do tych sakramentów i w nauczaniu religii. Z tej racji Kuria Diecezjalna w Częstochowie polecała go duszpasterzom i katechetom²⁵.

Katechizm został wydany drukiem w 1945 r. Pozwolenie na jego publikację wydano 18 marca 1945 r. po stwierdzeniu przez ks. Stanisława Zimorowicza, iż treści w nim zawarte nie są sprzeczne z doktryną Kościoła katolickiego w kwestiach wiary i moralności. Dzień później bp T. Kubina udzielił zgody na jego druk²⁶. Można przypuszczać, że ukazał się kilka tygodni później, a więc pod koniec marca bądź już w kwietniu. Zapewne autorom zależało na szybkim wydaniu katechizmu, bowiem wiosną rozpoczynało się intensywne przygotowanie do pierwszych spowiedzi i Komunii św. nie tylko w szkole, ale także w parafii. Chodziło więc o to, by prędko trafił do zainteresowanych, a więc do dzieci, katechetów i duszpasterzy, i służył im pomocą zgodnie z przeznaczeniem.

²³ *Sprawozdanie z konferencji XX konsultorów i dziekanów. Przemówienie J. E. X. Biskupa Ordynariusza*, „Wiadomości Diecezjalne” (WD) 16 (1946), nr 1, s. 10.

²⁴ AACz sygn. KB 266. *Protokół nr 1 z zebrania Miejskowego Koła Księży Prefektów w Częstochowie z 7.09.1945 r.*, s. 66.

²⁵ *Polecenie wydawnictw*, WD 18 (1948), nr 3, s. 61.

²⁶ J. TOMASZEWSKI, F. GRYGLEWICZ, dz. cyt., s. 2.

Katechizm był niewielkiego formatu – dość popularnego w tym czasie, a także niewielkiej objętości, bo liczył zaledwie 48 stron. Była to broszurka przypominająca mały notatnik. Dokładnie takie same parametry posiadały np. publikacje z serii „Biblioteczka Eucharystyczna”. Katechizm był wydrukowany na dość słabym gatunkowo papierze. Do strony technicznej katechizmu odniósł się właśnie ks. W. Niemyski, pisząc w recenzji: „Pożądanym byłby nieco większy format i lepszy papier”²⁷. Niewątpliwie wpłynęłoby to na podniesienie jego atrakcyjności. Większy format umożliwiłby zastosowanie większego rozmiaru czcionki i odejście od tekstu ciągłego na rzecz przerw oddzielających pytania i odpowiedzi, a więc pustych przestrzeni (światła) pomiędzy elementami tekstowymi. Te zabiegi ułatwiłyby dzieciom czytanie, a także odbiór i zapamiętywanie kolejnych wyróżnionych fraz tekstu. W ten sposób informacja tekstowo-graficzna prezentowałaby się w sposób estetyczny i funkcjonalny. Poza tym zastosowanie lepszego papieru wpłynęłoby korzystnie na stronę wizualną katechizmu. Brak tego wszystkiego sprawił, że było w nim zbyt duże zagęszczenie wszelkich elementów tekstowo-graficznych na jednej stronie. Należy jednak brać pod uwagę ówczesne możliwości w tym zakresie. Zaraz po wojnie drukarnie borykały się z licznymi problemami, wykorzystywano więc do produkcji dostępne materiały, nie zawsze dobrej jakości, a po drugie – chodziło również o jak najmniejsze zużycie papieru, stąd zagęszczenie treści na jednej stronie. Poza tym większy format i bogatszy układ graficzny tekstu wpłynąłby na podniesienie kosztów druku, a autorom zależało zapewne, by cena katechizmu była przystępna, co było istotne w kontekście powojennej rzeczywistości i zubożenia społeczeństwa.

Pierwszy nakład wyczerpał się dość szybko, z tej racji katechizm wydano po raz drugi w 1946 r. Jego drukiem zajęła się Drukarnia Państwowa nr 1 w Częstochowie.

4. Struktura katechizmu

Całość składa się z trzech części: pacierz, katechizm i dodatek. Pierwsza część zawiera w zasadzie zbiór podstawowych modlitw²⁸, druga zawiera 211 pytań i odpowiedzi²⁹, a trzecia stanowi przygotowanie do spowiedzi (modlitwy, rachunek sumienia, obrzęd pokuty) i do Komunii św. (akty przed i po Komunii św. oraz wskazania praktyczne dotyczące sposobu przystąpienia do niej)³⁰.

Główną część stanowi oczywiście katechizm. Jego struktura przypomina układ katechizmów funkcjonujących w XVIII i XIX wieku. Jak podaje Elisabeth Germain, w tym czasie redagowano je najczęściej w trzech częściach: prawdy,

²⁷ W. NIEMYSKI, dz. cyt., s. 94.

²⁸ J. TOMASZEWSKI, F. GRYGLEWICZ, dz. cyt., s. 3-9.

²⁹ Tamże, s. 10-35.

³⁰ Tamże, s. 35-48.

w jakie należy wierzyć; przykazania, jakich należy przestrzegać; środki, z jakich należy korzystać³¹. Trójczłonowa budowa omawianego katechizmu przedstawia się więc następująco: Credo, przykazania i sakramenty. Pierwsza część składa się z 71 pytań i odpowiedzi (nr 1-71). Dotyczy ona nauki wiary. Treści w niej zawarte odnoszą się do Boga, świata, aniołów, ludzi, Jezusa Chrystusa, Kościoła i rzeczy ostatecznych. Ukazuje więc, że wiara chrześcijańska jest po prostu wiarą w Boga – Stwórcę wszystkiego, który przyjął ludzką naturę w swoim Synu Jezusie Chrystusie, założycielu Kościoła, w którego łonie człowiek ma się uświęcać, by dostąpić ostatecznie łaski zbawienia. Druga część składa się z 78 pytań i odpowiedzi (nr 72-149). Omawiane są w niej przykazania Boskie i kościelne oraz przykazanie miłości, a także poruszane są kwestie grzechu i łaski. Wskazuje więc na fakt, że życie ludzkie powinno być zgodne z przyjętą wiarą i ukonkretnić się w chrześcijańskim stylu życia bazującym na Dekalogu. Z kolei na trzecią część składa się 61 pytań i odpowiedzi (nr 150-211). Zaprezentowane w niej treści dotyczą sakramentów, a zwłaszcza spowiedzi, Eucharystii i bierzmowania. Jest to zrozumiałe, bowiem katechizm ten, jak już wspomniano, miał pomóc w przygotowaniu do tych właśnie sakramentów. Poza tym, pojawiły się tu zagadnienia związane z modlitwą, co też wydaje się czymś zwyczajnym, albowiem w katechizmach o trójczłonowym układzie sakramenty omawiano wraz z modlitwą³². Prowadzi więc ona do przekonania, że przyjęta i wyznawana wiara powinna być celebrowana, czyli winna dopełnić swą postać w liturgii.

5. Funkcja katechizmu

Patrząc na dzieje Kościoła katolickiego, można wskazać na kilka funkcji, które pełnił katechizm mimo zmieniających się uwarunkowań eklezjalnych. Wolfgang Langner wskazuje na cztery: inicjacja do wiary, pouczenie w wierze, reguła wiary i wyjaśnienie Tradycji³³. W jakiejś mierze wypełniał je również katechizm ks. J. Tomaszewskiego i ks. F. Gryglewicza.

Pierwsza funkcja katechizmu związana z inicjowaniem wiary polega na przekazywaniu treści wiary, informacji o niej w sposób zwięzły tym, którzy jej jeszcze nie poznali, np. kandydatom do chrztu albo czytelnikom zainteresowanym z innych powodów. Był więc pierwszą syntetyczną propozycją treści wiary. Odznaczał się przedstawieniem głoszenia narracyjnego (biblijnego), sprowadzonego do jego zasadniczych pojęć, oraz możliwie jak najbardziej uporządkowaną i łatwą do zrozumienia strukturą poszczególnych twierdzeń. Jak pokazuje historia, ta klasyczna forma obydwóch aspektów katechizmu była przez długie wieki

³¹ E. GERMAIN, *Catechismo (istituzione)*, w: *Dizionario di catechetica*, red. J. Gevaert, Torino 1986, s. 119.

³² R. BINNEK, *Katechizm religii katolickiej*, PKat 30 (1947), nr 3, s. 94.

³³ W. LANGNER, *Catechismo (criteri)*, w: *Dizionario di catechetica*, red. J. Gevaert, Torino 1986, s. 116-117.

zdeterminowana Składem Apostolskim. Zasadniczym celem tak skonstruowanego katechizmu było nie tylko przedstawienie treści wiary i pouczenie o nich, ale głoszenie zbawienia Boga, który ze swoją miłością wychodzi naprzeciw człowiekowi, działa na jego rzecz, objawia się mu i nawołuje, by w Niego uwierzył.

Druga funkcja katechizmu dotyczy pouczenia w wierze. Adresowane jest ono zarówno do osób niewierzących, jak i wierzących. W pierwszym przypadku katechizm jest treścią skierowaną na zewnątrz, ku osobom, które jeszcze nie uwierzyły. W drugim, natomiast, jest treścią skierowaną do wewnątrz, czyli do osób wierzących, należących do wspólnoty eklezjalnej. Biorąc pod uwagę kontekst historyczny, trzeba stwierdzić, że odkąd chrzest dzieci zaistniał jako norma, konieczne stało się umocnienie w wierze osób już ochrzczonych i to w taki sposób, by nauczający uwzględniali nie tylko wiek, ale również rozwój wiary zainicjowanej podczas chrztu. W tym celu przygotowano różne książki – katechizmy służące do nauczania oraz kształtowania przekonań i postaw wiernych, których zakres przedstawionych zagadnień, ich układ oraz język przekazu są odpowiednio dobierane do możliwości percepcji adresatów, ale także w nawiązaniu do ich poziomu formacji i różnych miejsc uczenia się. Z tej racji katechizm może być fundamentem i pomocą do nauczania ustnego w rodzinie, może podawać materiał do nauczania kwestii doktrynalnych i moralnych oraz przepowiadania proboszcza, może być podręcznikiem dydaktycznym dla nauczycieli i wychowawców, książką do czytania i indywidualnego studium czy też książką szkolną do katechezy i nauczania religii. W tych wszystkich konfiguracjach katechizm jest podręcznikiem wiary przeznaczonym dla tych, którzy mają być pouczeni w wierze, bądź też dla tych, którzy przez osobistą lekturę pragną lepiej zgłębić całość prawd wiary.

Trzecią funkcją katechizmu jest reguła wiary, w której – jak podaje W. Langner – chodzi o wskazanie dyrektorium ortodoksji. Jego zdaniem, także stare wyznania wiary posiadały taką funkcję. Jako dokumenty kończące sobory powszechne przedstawiały bowiem sformułowania prawdziwej doktryny, wiążącej dla każdego chrześcijanina. To zamykało wcześniejszy okres dyskusji nad poprawną interpretacją konkretnych treści Tradycji. Fakt, że katechizm rozumiany jako książka do powszechnego nauczania wiary powstał w okresie reformacji, sprawił, że stał się on narzędziem określania pewnych ram doktrynalnych dla różnych wyznań chrześcijańskich powstających w Europie Zachodniej. Ostatecznie doprowadziło to do tego, że w katechizmach różnych Kościołów w znacznej mierze skoncentrowano się na zagadnieniach spornych między wyznaniem, chcąc w ten sposób chronić je przed błędami i wypaczeniami doktrynalnymi. Z tej racji każde wyznanie przedstawiało je szeroko, uzasadniając w katechizmach znaczenie własnej interpretacji. W konsekwencji taka praktyka doprowadziła do zaniku koncentracji na zasadniczych treściach, nie było pełnej syntezy wiary. Krótko rzecz ujmując: W. Langner omawiając tę funkcję katechizmu, wskazuje, że katechizm jako dyrektorium wiary jest książką Magisterium Kościoła posiadającego autorytatywną władzę wyjaśniania i nauczania prawd wiary.

Czwarta funkcja katechizmu związana jest z wyjaśnianiem Tradycji wiary, jej interpretowaniem i przekazywaniem. Chodzi o przedstawienie wewnętrznych związków między prawdami wiary a ich znaczeniem według *depositum fidei*. Katechizm nie powinien się ograniczać jedynie do przedstawiania treści wiary zgodnie z duchem Tradycji Kościoła, ale winien iść dalej, podając wskazania do realizowania wiary w praktyce życia chrześcijańskiego. Katechizm miał więc stać się książką życia wiara. Nie zawsze jednak było to ukazywane w wystarczającym stopniu w starych katechizmach, to znaczy, że mniej wyraźnie pokazywano konsekwencje religijne i moralne, jakie można było wyciągnąć z poszczególnych treści doktryny, i sformułować odpowiadające im wymagania dla praktycznego zastosowania w życiu przez człowieka wierzącego. Z czasem jednak, zwłaszcza od początku XX wieku, funkcja ukierunkowania życia chrześcijańskiego jest coraz bardziej artykułowana w katechizmach. Zdaniem W. Langnera, w przyszłości głównym zadaniem katechizmów mogłoby być wyjaśnianie Tradycji wiary w odniesieniu do konkretnej sytuacji danej epoki osobom, które domagają się poznania żywotnego znaczenia wiary chrześcijańskiej.

6. Metoda

Ks. J. Tomaszewski i ks. F. Gryglewicz opracowując katechizm, posłużyli się metodą dialogiczną. W praktyce oznacza to, że ich katechizm posiada charakterystyczny schemat metodyczny pytań i odpowiedzi. Na podstawie literatury przedmiotu wiemy, że początkowo taka forma katechizmu miała odwzorowywać model rozmowy, w której pytanie formułuje ten, kto chce coś wiedzieć, a odpowiedzi udziela ten, kto coś wie. Chodziło o odwzorowanie dialogu pomiędzy uczniem i mistrzem prowadzącego do odkrywania nowych aspektów wiary. Niestety, z czasem to postępowanie metodyczne zostało zmienione, role zostały odwrócone tak, iż to nauczyciel zadawał pytania, a uczeń udzielał odpowiedzi. Przerodziło się to w nudny mechanizm odpytywania przez nauczyciela z treści, jakich uczeń musiał się wyuczyć na pamięć. Nauczanie zostało w zasadzie zredukowane do zapamiętywania formuł katechizmowych, często niezrozumiałych w wystarczającym stopniu bądź w ogóle niezrozumiałych przez katechizowanych³⁴.

Zastosowanie przez autorów takiej metody miało także pozytywną stronę. Otóż przyczyniło się to do znacznego skrócenia tekstu, co pozwoliło zaprezentować tylko istotę treści, ujętą w krótkie frazy. To z kolei miało ułatwić dzieciom zapamiętanie tekstu katechizmu.

Uczenie się treści katechizmowych na pamięć rozwinęło się w Kościele w XVI i XVII wieku. Do jego rozpowszechnienia przyczynił się w znacznej mierze Luter, który uważał, że to właśnie katechizm powinien stanowić normę wiary

³⁴ Tamże, s. 117.

i określać treść religijnego przepowiadania. Katecheta miał go nauczać, przerabiając pytanie po pytaniu, ograniczając do minimum swoje inicjatywy. Z kolei katechizowani mieli obowiązek wyuczyć się formuł katechizmowych na pamięć, zrozumieć je i zastosować w życiu³⁵.

Dla katolików impulsem do sięgania po katechizm i uczenia się go na pamięć były postanowienia Soboru Trydenckiego, który nakazał duchowieństwu nauczanie dzieci i młodzieży katechizmu w niedziele i święta. W każdej parafii należało przekazywać im podstawy katolickiej doktryny oraz formować postawę posłuszeństwa wobec Boga i rodziców. W ten sposób katechizm stał się główną osią duszpasterstwa parafialnego³⁶. Z czasem przybrał on formę nauczania religii i był jednocześnie uprzywilejowaną okazją do formacji moralnej³⁷.

W diecezji częstochowskiej w okresie powojennym właśnie w ramach nauczania religii prowadzono nauczanie katechizmu, zwłaszcza w klasach drugich przygotowujących się do pierwszych spowiedzi i Komunii św. Treści w nich zawarte objaśniano dzieciom tak, by je zrozumiały i widziały związek między nimi a życiem wiarą. Poza tym, wymagano od nich, by poznanych treści wiary wyuczyły się na pamięć.

Zakończenie

Po zakończeniu drugiej wojny światowej katecheci borykali się z wieloma problemami z zakresu organizowania i prowadzenia lekcji religii. Jednym z nich był dotkliwy brak materiałów katechetycznych. Wychodząc tym zapotrzebowaniom naprzeciw, zaczęto wydawać drukiem katechizmy. W diecezji częstochowskiej takie działania podjęli dwaj prefekci szkolni – ks. J. Tomaszewski i ks. F. Gryglewicz. Opracowany przez nich *Katechizm Religii Katolickiej* miał służyć pomocą w systematycznym poznawaniu prawd wiary przez dzieci przygotowujące się do pierwszych spowiedzi i Komunii św. oraz bierzmowania. Zawierał on treści, które zdaniem autorów należało przekazać dzieciom przygotowującym się do przyjęcia tych sakramentów. Był jakimś kompendium streszczającym istotę doktryny katolickiej, zarówno na użytek katechetów, jak i dzieci. Obowiązkiem tych pierwszych było jej wyjaśnienie, zaś tych drugich – wyuczenie się jej na pamięć i życie nią na co dzień.

W diecezji częstochowskiej omawiany *Katechizm* przysłużył się przekazywaniu treści wiary, wpisując się na stałe w działalność katechetyczną Kościoła lokalnego. Pokazuje, w jaki sposób podejmowano wtedy refleksję nad wiarą i jak starano się ją przybliżyć katechizowanym. I chociaż należy do przeszłości, może

³⁵ R. MURAWSKI, *Katechizm w nauczaniu Kościoła, jego funkcja i historia*, w: *Wprowadzenie do Katechizmu Kościoła Katolickiego*, red. J. Ratzinger i in., Warszawa 1994, s. 111.

³⁶ J. DELUMEAU, M. COTTRET, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris 1996, s. 381-383.

³⁷ E. GERMAIN, dz. cyt., s. 119.

być i dzisiaj przedmiotem dalszych badań. Bo, jak mówi Benedykt XVI, „istotne treści, które od wieków stanowią dziedzictwo wszystkich wierzących, wymagają ciągłego potwierdzenia, zrozumienia i pogłębienia w nowy sposób, aby dać konsekwentne świadectwo w innych niż w przeszłości warunkach historycznych”³⁸. Na pewno Rok Wiary jest dobrą okazją do szczególnej refleksji i odkrywania na nowo treści wiary przekazywanej w starych i nowych katechizmach, w tym także w *Katechizmie Religii Katolickiej* ks. J. Tomaszewskiego i ks. F. Gryglewicza.

The Catechism of the Catholic Religion by fr. Jan Tomaszewski
and fr. Franciszek Gryglewicz in the catechetical service
in the Diocese of Częstochowa
SUMMARY

After the end of the World War II, catechists were dealing with many problems connected with organizing and conducting of religion lessons. One of the problems was a severe lack of the catechetical materials. In order to respond to the needs, two priests – J. Tomaszewski and F. Gryglewicz elaborated on “Catechism of Catholic Religion”. It was addressed to children preparing to their first confession and communion, and to their confirmation. It was supposed to help them in systematic study of the truths of the faith. In diocese of Częstochowa it was used for passing on faith facts, being an important tool of catechetical work of the local Church.

---

³⁸ PF 4, AAS 103 (2011), s. 725: „[...] essentialia principia, quae ex saeculis omnium credentium constituunt patrimonium, confirmatione, intellectione et pervestigatione, ratione usquae renovata, indigeant, ad congruam testificationem reddendam in historicis condicionibus, quae aliae sunt ac superiorum temporum”, BENEDYKT XVI, *List apostolski „Porta fidei”*, s. 8-9.